БЕШИКДӘН ГӘБРӘ ГӘДӘР…

Хејрулла МӘММӘДОВ,
филолокија елмләри доктору, профессор.

Абдулла Шаиг зәнкин јарадычылыг спектринә малик хошбәхт талели сәнәткардыр. Бир сыра мүасирләриндән фәргли олараг о һеч вахт охучу гәһәтлији чәкмәмишдир. Ону һамы һәмишә охумушдур. О бу күн дә охунур, сабаһ да охуначагдыр. Бу, онунла бағлыдыр ки, мүхтәлиф јаш групларындан олан адамлар јазычынын әдәби ирсиндә идрак вә зөвгләринә, мәсләк вә көрүшләринә ујғун мә"нәви гида тапырлар. Јеничә доғулан, гундаг ичиндә бешикдә јатан чаға анасынын дилиндән шаирин ел лајлалары үслубунда јазылмыш "Лајла" ше"рини ешидир. Ананын баласынын хошбәхт кәләчәји һаггында арзулары Шаиг ше"риндән көрпәнин руһуна сирајәт едир:

Лајла дедим, јат чијәрим парасы,
Ағлама чох, еј көзүмүн гарасы.
Олма јемәк-ичмәјин аварасы,
Лајла гузум, лајла көзүм, јаткилән.
Раһат олуб, бир азча бој аткилән.

Дил ачыб јеничә һәјат астанасына гәдәм гојан ушаг Абдулла Шаигин төвсијә вә нәсиһәтләри илә силаһланыб елементар мәишәт гајдаларыны јеринә јетирир:

Сәһәр дурунча,
Әлимдә фырча,
Силдим дишими,
Билдим ишими,
Инанмырсан, бах,
Дишим ағаппаг.
Үстүм тәр-тәмиз,
Бах, беләјик, биз.

Азәрбајчанлы ушагларын ше"р, сәнәт дүнјасына јолу Абдулла Шаиг јарадычылығындан башланыр. Бағча јашлы ушаглар һамыдан әввәл шаирин "Хоруз", "Кечи", "Ушаг вә довшан", "Сәһәр", "Довшан" вә с. ше"рләрини охујуб әзбәрләјирләр. Конкрет мөвзуларда, биткин сүжетдә, ојнаг ритмдә јазылан бу гәбилдән ше"рләрдә ушаглар чох-сајлы һәјат мәсәләләри илә таныш олурлар. Мүхтәлиф јаш групларындан олан мәктәблиләр шаирин рәнкарәнк мөвзуларда вә жанрларда јаздығы әсәрләри - мәнзумә вә поемаларыны ("Тыг-тыг ханым", "Түлкү һәччә кедир", "Јахшы арха", "Чәфәр вә Бәшир", "Тапдыг дәдә"), кичик вә бөјүк һәчмли мәнсур һекајәләрини вә повестләрини ("Шәләгујруг", "Мурад", "Чүмәнин гәзәби", "Ојунчу бағалар", "Мешә кәзәтчиси", "Мәктуб јетишмәди", "Кәбәләк", "Хасај" "Көч", "Вәзифә" вә с.), тәмсилләрини ("Түлкү вә хоруз", "Дәвә вә сичан", "Ары вә ешшәк", "һачылејләк вә сәрчә"), пјесләрини ("Көзәл баһар", "Чобан", "Даныша кукла", "Елоғлу", "Вәтән", "Фитнә") мүталиә едирләр. Кәнчлик Абдулла Шаигин "Гочполад", "Әдһәм", "Ики фамилијанын мәһви" поемалары, лирик сатирик ше"рләри ("Вәтән", "Нијә учду?", "Һүрријјәт пәрисинә", "Јад ет", "Дағлар султаны", "Һамымыз бир күнәшин зәррәсијик" "Әкинчи вә хан") илә гидаланыр. "Әсримизин гәһрәманлары", "Дурсун", "Ики мүзтәриб…", "Араз", "Гафгаз чичәји" вә с. мүхтәлиф жанрда јазылмыш әсәрләри јашлы нәслин фикрини мәшғул едир.

Абдулла Шаиг ејни заманда кениш јарадычылыг диопозонуна малик сәнәткардыр. Онун јарадычылығы Азәрбајчан халгынын јарым әсрлик мүрәккәб тарихинин сон дәрәчә типик вә сәчијјәви һадисәләрини бәдии сурәтдә тәчәссүм етдирир. Бурада биринчи рус ингилабы, биринчи дүнја мүһарибәси, әсрин дүнјаны сарсыдан ингилаблары, социализм гуручулуғу уғрунда мүбаризәләр әкс олунмушдур. Бунула да о, 1905-1959-чу илләр Азәрбајчан һәјатынын бәдии салнамәсини јаратмышдыр. Абдулла Шаиг јарадычылығы гејри-ади жанр әлванлығына маликдир. О, истеʼдадынын мүхтәлиф чәһәтләрини үзә чыхарараг, мөвчуд әдәби нөвләрин һамысында әсәр јазмышдыр. О, һәм шаирдир, һәм насирдир, һәм дә драматургдур. Аз-аз жанр вар ки, Шаиг она мүрачиәт етмәмишдир. О, лирик вә сатирик ше"рләрин, лирик вә тәнгиди пафоса малик һекајәләрин, керчәклијин епик тәсвирини верән роман вә повестләрин, мә"налы вә көркин конфликтләр үзәриндә гурулан драмларын мүәллифи кими мәшһурдур. Бүтүн бунлар А. Шаиг фәалијјәтинин бир истигамәтини - орижинал бәдии јарадычылығыны әһатә едир.

Абдулла Шаиг јарадычылығында чәмијјәтин бүтүн үзвләринин фајда ала биләчәји вә мүхтәлиф тәбәгәләринин гидаланачағы дикәр бир тәрәфи дә вар. Бу, әдәби әлагәләрдән вә бәдии тәрчүмәдән ибарәт бир саһәдир. XX әсрин әввәлләринин бүтүн көркәмли әдәбијјат хадимләри кими Абдулла Шаиг дә билирди ки, милли әдәби ән"әнәләрин даирәсинә гапылмагла халгын мәдәни сәвијјәсини јүксәлтмәк, мә"нәви тәләбләрини тә"мин етмәк олмаз. Мәдәни дүнја, сивилизасијалы халглар мә"нәви сәрвәтләрин мүбадиләсини тәшкил етмәк јолу илә тәрәгги етмиш вә әдәбијјатларынын мәзмун вә формача зәнкинләшмәсинә наил олмушлар. Белә бир мәрамдан ирәли кәләрәк јазычы биринчи рус ингилабы илләриндән башлајараг, ардычыл сурәтдә рус вә Шәрг халгларынын әдәбијјатындан нүмунәләр тәбдил вә тәрчүмә етмәклә мәшғул олмушдур. Азәрбајчанлы охучу А. Шаигин тәрчүмәсиндә Моллаји-Руминин "Мәснәви"синдән "Ибрәт вә мүгабилә"ни, И. А. Крылов тәмсилләринин мүһүм бир гисмини, А. С. Пушкинин "Гыш јолу", "Дајәмә", "Гыш кечәси", "Дустаг", М. Ј. Лермонтовун "Гачаг", "Јелкән", Н.А. Некрасовун "Бичилмәмиш әкин", "Шахта", "Шаир вә вәтәндаш", К. И. Чуковскинин "Пинти олма!", А. Л. Бартонун "Пинти гыз" ше"рләрини, А. П. Чеховун "Диләнчи", М. Горкинин "Шаһин нәғмәси" һекајәләрини, С.Ј. Маршакын "Он ики ај" пјесини ана дилиндә охујуб бәһрәләнмишдир. Беләликлә, XIX әсрин сонунда С. Вә-

либәјов, Ф. Көчәрли, Р. Әфәндизадә, С. М. Гәнизадә, Һ. Вәзиров тәрәфиндән башланан, XX әсрин әввәлиндә Аббас Сәһһәт тәрәфиндән јени истигамәтдә инкишаф етдирилән бәдии тәрҹүмә сәнәтинә Абдулла Шаиг јени кејфијјәтләр әлавә едир вә она өз төһфәсини верир. Беләликлә, Абдулла Шаиг халгын бүтөв бир нәслини фикирләри илә гидаландырыр вә онлары бешикдән гәбрә гәдәр мүшаијәт едир.

Абдулла Шаиг јарадыҹылығы мөвзу вә жанр әлванлығы илә јанашы дәрин иҹтимаи вә әхлаги мүндәриҹәјә маликдир. Јазычы һәҹминин кичиклијиндән, бөјүклүјүндән асылы олмајараг бүтүн әсәрләриндә охуҹунун диггәтини сосиал һәјатын зиддијјәтли мәнзәрәләринә ҹәлб едир. О, инкишафа мане олан ҹәһәтләри тәнгид едир, буржуа-капиталист ҹәмијјәтинин ејбәҹәрликләринә нифрәт һисси јарадыр. Әдиб бунунла јанашы һәјатын чиркабларына гаршы мүбаризә апаран гүввәләри - әсрин ингилабчыларыны көрүр вә онлары мәһәббәтлә тәсвир едир. Бүтүн бунлардан бир гајда олараг дәрин ибрәт дәрси һасил олур. Әдиб охуҹусуну иҹтимаи мүбаризәдә ајдын мөвге сечмәјә, севмәјә вә нифрәт бәсләмәјә сөвг едир. Бу мә"нада бәдииликлә јанашы ајдын идеја, сағлам әхлаги мәзмун Абдулла Шаиг јарадыҹылығынын әсас кејфијјәтини тәшкил едир. Белә бир хүсусијјәтдән ирәли кәләрәк јазычынын ушаглар үчүн јаздығы әсәрләрлә, бөјүкләр үчүн гәләмә алдығы әсәрләр арасында фәрг олмур. Онлар үслуб вә ифадә тәрзләри бахымындан бир-бириндән сечилсәләр дә, идеја вә әхлаги мүндәриҹә е"тибарилә бир нөгтәдә бирләширләр. Әдибин "Түлкү һәҹҹә кедир" ушаг мәнзумәсиндә һијләкәр руһаниләрә вурулан зәрбә "Әсримизин гәһрәманлары" романында Бакы буржуазијасына ендирилән зәрбәјә күзәшт етмир. Биринҹинин ушаглар, икинҹисинин бөјүкләр үчүн јазылмасына бахмајараг онлар идеја самбалына көрә бир сәвијјәдәдирләр. Шаирин "Һамымыз бир күнәшин зәррәсијик" ше"ри садә ушаг нәғмәси дејил, инсанлығын һимнидир.

Абдулла Шаиг јарадыҹылығынын бәдии сәнәтин нәзәријјәсини вә тарихини өјрәнәнләрә мәхсус спесифик бир лајы да вар. Бу, "Әдәбијјатшүнаслыг" адланан хүсуси елм саһәсидир. Јазычы әдәби фәалијјәтинин илк аддымларындан башлајараг мүнтәзәм сурәтдә әдәби тәнгиди мәгаләләр јазмаг, әдәбијјат тарихини араштырмагла мәшғул олмушдур. Алим "Үдәба вә шүәраларамызын һалы", "Дилимиз вә әдәбијјатымыз", "Ҹавидин "Иблис" нам һалиләси һаггында дујғуларым", М. Ф. Ахундовун "Алданмыш кәвакиб"и һаггында мүлаһизәләрим" мәгаләләри илә инҹә зөвгә малик һәссас тәнгидчи, "Шејхүлшүәра Мәһәммәд Фүзули", "Молла Пәнаһ Вагифин тәрҹүмеји-һалы", "Мирзә Фәтәли Ахундовун тәрҹүмеји-һалы", "Сејид Әзим Ширвани", "Әдиби-шәһир Әли бәј Һүсејнзадәнин тәрҹүмеји-һалы", "Мәрһум Сабир әфәндинин тәрҹүмеји-һалы", "Мүәллим Наҹи", "Сәһһәт", Тәхәллүс Мирзә Аббасгулу Меһдизадәнин тәрҹүмеји-һалы" вә с. портрет-очеркләри, "Түрк әдәбијјаты", "Әдәбијјатдан иш китабы" (Һ. Зејналлы, А Мусаханлы, Ҹ. Әфәндизадә илә) вә с. китаблары кениш ерудисијаја малик әдәбијјат тарихчиси, "Әдәбијјат дәрсләри" (Һ. Ҹавидлә) дәрслији илә

сәнәтин мизанларына дәриндән бәләд олан нәзәријјәчи-алим олдуғуну нүмајиш етдирмишдир.

Әдәбијјат тарихинә вә нәзәријјәсинә даир биликләрин илк дәфә Шаиг дәрсликләри васитәсилә мәктәбләрә дахил олдуғуну јада салсаг, демәк олар, Азәрбајҹан әдәбијјатынын тәдриси дә Абдулла Шаиглә башланыр. Бу мә"нада Абдулла Шаиг кәнҹлијин әдәби биликләрә јијәләнмәсиндә, бәдии зөвгүнүн формалашмасында вә чилаланмасында әсрин инкишаф аһәнкинә ујғун мәдәни зијалы кими јетишмәсиндә мисилсиз рол ојнамышдыр.

Абдулла Шаиг фәалијјәти анҹаг кәркин јарадыҹылыгла, чохсајлы бәдии вә елми әсәрләр јаратмагла мәһдудлашмыр. Абдулла Шаиг фәалијјәтинин XX әсрин башланғыҹы үчүн хүсуси әһәмијјәт кәсб едән өнәмли бир истигамәти дә вар. Өтән әсрин биринҹи илиндә Н. Нәримановун сәдрлик етдији хүсуси комиссија гаршысында имтаһан вериб ибтидаи мәктәбдә мүәллимлик етмәк һүгугу газанан Хорасан мәдрәсәсинин мә"зуну биринҹи рус ингилабындан сонра миллиләшмәјә башлајан маариф һәрәкатына гошулмуш, исте"дадынын мүһүм бир һиссәсини мүәллимлијә, милли мәктәбләрин еһтијаҹларынын тә"мин олмасы ишинә сәрф етмишдир. 1901-ҹи илдә Н. Нәримановун зәманәти илә Бакы шәһәри "Рус-мүсәлман" мәктәбләриндә еһтијат мүәллими кими ишә башлајан маариф хадими педагожи фәалијјәтини республиканын али педагожи институтларында мүһазирәләр охумагла баша чатдырмышдыр. Лакин А. Шаиг мүәллимлик фәалијјәтини ади мә"мур кими јеринә јетирмәмишдир. О бу саһәдә јарадыҹы адам кими чалышмышдыр. Алты нәфәр мәшһур мүәллимлә (М. Маһмудбәјов, С. Әбдүррәһманбәјов, С. Ахундов, А. Әфәндизадә, Ф. Ағазадә) бәрабәр биринҹи рус ингилабынын руһундан доған мәшһур "Икинҹи ил" (1908) дәрслијинин јарадылмасында иштирак едән А. Шаиг бир гәдәр сонра мүстәгил фәалијјәт көстәрмиш, әсрин нүмунәви дәрсликләриндән бири сајылан "Күлзар"ы, "Түрк ҹәләнки"ни вә "Әдәбијјат дәрсләри"ни јаратмышдыр. Бу саһәдә зәнкин тәҹрүбә топлајан вә зәманәсинин маһир методисти кими танынан Шаиг Азәрбајҹан Демократик Ҹүмһуријјәти вә Совет һакимијјәти илләриндә фәалијјәтинин бу истигамәтини давам етдирмиш, "Әдәбијјат дәрсләри" (Һ. Ҹавидлә), "Милли гираәт китабы", "Түрк әдәбијјаты", "Гираәт китабы", "Түрк дили", Һ. Зејналлы, А. Мусаханлы, Ҹ. Әфәндизадә илә бирликдә "Милли әдәбијјатын инкишаф јолуну ишыгландыран" (К. Талыбзадә) "Әдәбијјатдан иш китабы" (1928) вә с. јаратмышдыр.

Ингилабдан әввәл вә сонра Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихинин јениҹә тәдгиг олунмаға вә мәктәбләрдә тәзәҹә тәдрис едилмәјә башландығыны вә бу ишин мүһүм бир гисминин Абдулла Шаиг әсәрләри васитәси илә һәјата кечирилдијини нәзәрә алсаг, демәк олар, бөјүк маариф хадиминин азәрбајҹанлы кәнҹлијин филоложи тәһсилиндә мүстәсна ролу олмушдур. Бу күн милли мәктәбләримиздә әдәбијјатын тәдриси Абдулла Шаиг ән"әнәләринә сөјкәнир.